

**ARCHIVAL SOUND RECORDINGS OF THE SERBIAN CHURCH
CHANT IN THE INSTITUTE OF MUSICOLOGY SASA:
SOUNDS OF LIVE TRADITION AS SOURCES FOR RESEARCH**

Nataša Marjanović*

Research Associate, Institute of Musicology SASA, Belgrade, Serbia

**АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ
ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ ИНСТИТУТУ САНУ:
ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ
ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ****

Наташа Марјановић

Научни сарадник, Музиколошки институт САНУ, Београд, Србија

Received: 20 March 2024

Accepted: 7 June 2024

Review article

ABSTRACT

This paper presents the rich archival collection of sound recordings of the Serbian church music, kept at the Phonoarchive of the Institute of Musicology SASA. The study focuses on the sound recordings of the traditional Serbian church chant, from the end of the 1960s to the mid-1980s, made in churches and monasteries in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina and Hungary, during musicological field research by dr Dimitrije Stefanović and dr Danica Petrović. These unique sources, which have been previously unknown to the wider public, are the authentic testimony of the heritage of

* natasamarjanovic4@gmail.com.

** Ова студија резултат је истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС (РС-200176) и рада на пројекту *Applied Musicology and Ethnomusicology in Serbia: Making a Difference in Contemporary Society* (APPMES), који финансира Фонд за науку, а реализује Музиколошки институт САНУ.

the liturgical musical practice of the Serbian Orthodox Church, as well as of the research field of church chant in the period after the WWII. Particular examples of sound recordings from the archival collection are presented as illustrations of this practice and as the hint of many different perspectives for further research and perception of this period of the Serbian church music history.

KEYWORDS: traditional Serbian church chant, Serbian monasteries, oral tradition, sound recordings, field research.

АПСТРАКТ

У раду је представљена богата збирка архивских звучних снимака српске црквене музике, сачувана у Фоноархиву Музиколошког института САНУ. У фокусу истраживања су снимци традиционалног српског црквеног појања, сачињени у српским манастирима и црквама на простору Фрушке горе и централне Србије, Далмације, Босне и Херцеговине и Мађарске, у периоду од шездесетих до средине осамдесетих година XX века, у оквиру теренских музиколошких истраживања др Димитрија Стефановића и др Данице Петровић. Ова јединствена, јавности до сада непозната звучна грађа, аутентично је сведочанство о неговању наслеђа богослужбене музичке праксе Српске православне цркве, као и о напорима на пољу проучавања црквеног појања у периоду након Другог светског рата. Појединачни примери звучних записа из обимног корпуса архивске грађе издвојени су као илустрације поменуте праксе и наговештај мноштва перспектива за нова сагледавања овог сегмента историје српске црквене музике.

Кључне речи: традиционално српско црквено појање, српски манастири, усмено предање, звучни снимци, теренска истраживања.

Увод. ФОРМИРАЊЕ ЗБИРКЕ СНИМАКА ЦРКВЕНЕ МУЗИКЕ у Музиколошком институту САНУ

Када је 1947. године у оквиру Српске академије наука основан Музиколошки институт, његов први директор, композитор Петар Коњовић, као примарни циљ рада нове институције видео је истраживање српске традиционалне народне, световне и црквене музике. Сакупљање нотне и звучне грађе у овим областима било је међу основним задацима на пољу

теренских (етно)музиколошких истраживања (Петровић 2010а; Лајић Михајловић и Јовановић 2014; Vesić i Lajić Mihajlović 2018; Милановић 2018; Пено 2023а). Током првих деценија рада Института, упознавање историјских токова српске црквене музике, као и црквеномузичких пракси других традиција, текло је кроз истраживања историјских извора, рад на сабирању и упознавању документарних сведочанстава о прошлости, те кроз истраживања тадашње актуелне праксе литургијске музике (Петровић 2010а).

У институтском архиву отпочело је и сабирање звучних снимака црквене музике. Након што је Петар Коњовић 1950. године набавио најстарију звучну збирку напева традиционалног српског појања,¹ издање под називом *Расадник српској њравославној црквеној њојања* (1933/1935), на грамофонским плочама на 78 обртаја (Марјановић 2024), институтска колекција постепено је допуњавана снимцима црквене музике различитог порекла и садржаја (Лајић Михајловић и Јовановић 2014).

Највећи део материјала ушао је у овај фонд заслугом др Димитрија Стефановића (1929–2020), дугогодишњег сарадника (од 1958), током две

¹ О појединачним одредницама синтагме „традиционално српско народно црквено појање” критички је детаљно писано (видети: Пено 2016). У овом раду термин „традиционално” користимо с упориштем у теоријским тумачењима према којима појам традиције у основи има концепт преношења из прошлости у садашњост, а традиционално се односи на оно што је „пренето и преношено, створено и извођено у прошлости, везано за одређени квалитет из прошлости” (Shils 1981). Из перспективе временског континуума, традицију разумемо као „ланац интерпретација, низ варијација”, односно као „динамичан феномен, с обзиром на модификације различитих врста и степена кроз низ активности путем којих се мишљење и имагинација преносе из једне генерације у следећу” (Путилов 2003), такође као „амалгам опсталих елемената прошлости и промена које постају део ње” – другим речима, као главни елементи традиционалног у одређеној пракси сагледани су управо они који „остају препознатљиви упркос променама током протока времена” (Лајић Михајловић, Ђорђевић Белић 2019: 231). У обликовању традиције као релевантни препознати су фактори различитих профила, од друштвеног контекста, историјских, економских околности, до промена самих појединаца као носилаца традиције (Лајић Михајловић 2007: 137). Као кључне одреднице појма, поред концепта континуитета и (ре)креирања стоје и концепти колективности у процесу преношења и аутентичности елемента који претрајава кроз генерације (Seribašić 2009). С обзиром на то да се традицијом назива и сâм низ преносених варијаната претходног/наслеђеног, термин *ѡтрадиција* третиран је и као синоним термина наслеђе/баштина (Seribašić 2013; Gavrilović 2010). Под одредницом „традиционално српско народно црквено појање” (чији су синонимни називи и „српско народно појање”, „карловачко”, „старо карловачко”, појање „по карловачком начину”) подразумевамо литургијско појање из новије историје српске црквене музике, формирано крајем XVIII века на подручју Карловачке митрополије и неговано током XIX века међу Србима у Хабзбуршкој монархији и Кнежевини/Краљевини Србији, као и у Отоманској империји, те кроз деценије XX века у различитим друштвенополитичким и државним приликама, до данас витално у литургијској пракси Српске православне цркве.

деценије и директора Института (1979–2000), преданог музиколошким истраживањима црквене музике и активном практичном учешћу у богослужбеном, музичком животу Цркве. Звучни снимци којима је снабдео архив Института одраз су његових професионалних интересовања и многобројних научноистраживачких и извођачких подухвата. Поред разноврсних звучних издања, грамофонских плоча и компакт-дискова духовне музике, за истраживање су од посебног значаја необјављени архивски снимци из овог фонда.²

Групи архивских снимака припадају разнородни звучни записи црквене музике. Снимци хорског извођења српске, као и духовне музике других традиција, сведочанства су о пољима истраживања и о активностима ансамбала којима је др Димитрије Стефановић руководио. Међу најстаријима издвајају се записи богослужбеног појања Панчевачког српског црквеног певачког друштва на великопосним службама 1961. године, као и одабрани наступи хора Београдски мадригалисти, којим је дириговао у периоду 1961–1964. године. Звучно су забележена извођења Студијског хора Музиколошког института САНУ, ансамбла с којим је као оснивач и диригент неговао широк репертоар духовне музике различитих традиција. Историјски су важни снимци сачињени током послератних научних музиколошких скупова, првих професионалних сусрета истраживача из тадашње Западне и Источне Европе. На конгресу *Musica Antiqua Europae Orientalis* у Бидгошћу (Пољска), у оквиру којег је паралелно организован и Фестивал старе духовне музике Истока и Запада, биле су изведене и једногласне композиције тројице српских аутора из XV века, на основу Стефановићевих транскрипција неумских записа (Marjanović 2018).

Кључни део ове уникатне институтске збирке духовне музике чине звучни снимци православног црквеног појања, остварени у оквиру теренских музиколошких истраживања које је др Стефановић спроводио током три последње деценије XX века. У фокусу овог истраживања јесте најобимнији део тог звучног фонда, настао у православним манастирима и црквама широм СФР Југославије и међу Србима у Мађарској, у периоду између 1961. и 1989. године, а који садржи снимке традиционалног српског црквеног појања.³

² С обзиром на предвиђени обим овог рада, збирка објављених издања црквене музике у Фоноархиву Института неће бити разматрана.

³ По основном музичком садржају, тој групи снимака припада и материјал са записима богослужбеног појања у манастирима Раваница и Лешок (Тетово, данашња Северна Македонија), забележеним поред концертног извођења духовне музике на Дванаестом међународном конгресу византолога у Охриду 1961. године (уп. Лајић Михајловић и

Поменути теренска снимања највећим делом вршена су магнетофоном, а део снимака из осамдесетих година начињен је касетофоном (уп. Лајић Михајловић и Јовановић 2014; Думнић и Јаковљевић 2014). Магнетофонске траке су по завршетку снимања похрањене у архиву Музиколошког института, док су снимци на аудио-касетама остали у личном поседу др Стефановића. У оквиру пројекта *Каталогизација и реституација фонографске колекције Музиколошког института САНУ* (започетог 2006), поред рада на техничкој обради и пописивању мноштва разноврсне звучне грађе која је у фоноархиву Института сачувана на магнетофонским тракама, обављен је и обиман посао преношења теренских снимака црквеног појања у дигитални формат. Израђен је дигитални каталог с основним информацијама о садржају појединачних трака (документ садржи податке о нумерацији трака и преснимака, о локалитету снимања и истраживачу који је обавио теренски рад, локацији снимака у Музиколошком институту, а у појединим случајевима додате су напомене од значаја за претраживање и анализу ове музичке грађе).⁴ Снимци који су првобитно сачињени на аудио-касетама дигитализовани су у оквиру пројекта *Дигитализација звучне грађе Музиколошког института САНУ* током 2023. године.⁵

Јовановић 2014), који је Институту поклонила Лора Крејтон Болтон [Laura Crayton Boulton], етномузиколог. Музиколошком институту САНУ поклоњена је копија снимака, чији је оригинал сачуван у библиотеци Универзитета Харвард (САД). На снимцима с богослужења из манастира Раваница такође је забележен глас истраживача, др Димитрија Стефановића. Фонд архивских теренских снимака које је током последњих деценија XX века сачинио др Стефановић садржи и звучне записе православне појачке традиције у светогорским манастирима, а посебно у манастиру Хиландар (видети Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”). Тај фонд свакако завређује да буде тема засебне студије.

⁴ Пројектом је руководила проф. др Даница Петровић, а дигитализацију и каталогизацију овог дела грађе савесно су обавиле сараднице на пројекту (тада мсп) Марија Думнић и Милица Обрадовић (в. Думнић и Јаковљевић 2014: 19). Од укупног броја тада дигитализованих звучних докумената (846), записи српског црквеног појања налазе се на барем педесет. Ознаке бројева дигитализованих трака коришћених током овог истраживања дате су на основу „Каталога магнетофонских трака”, насталог у оквиру поменутог пројекта. (У овом тренутку не наводимо прецизан број оригиналних магнетофонских записа, као ни преснимака са снимцима појања, с обзиром на чињеницу да током рада на сређивању заоставштине академика Димитрија Стефановића и даље проналазимо појединачне снимке који ће накнадно бити придружени групи дигитализованих записа; такође, уочавамо да се понеки звучни запис црквеног појања може пронаћи и у оквиру других „нумера” поменутог каталога).

⁵ Дванаест аудио-касета са снимцима појања из овчарско-кабларског манастира Ваведење и манастира Благовештење (Рудничко) академик Димитрије Стефановић поконио је др Наташи Марјановић, научном сараднику Музиколошког института САНУ 2018. године. Тај материјал дигитализован је у оквиру пројекта *Дигитализација звучне*

Ово истраживање спроведено је на основу дигитализованих верзија снимака с магнетофонских трака и оригиналних, потом и дигитализованих снимака са аудио-касета.⁶

ТЕРЕНСКИ СНИМЦИ – ЖИВИ ЗВУК БОГОСЛУЖЕЊА У ФОКУСУ МУЗИКОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Након Другог светског рата, у систему социјалистичке државе статус српског црквеног музичког наслеђа био је минимализован у широј јавности. Идеолошки изграђен негативан однос према Цркви, богослужењу, тиме и према црквеној уметности, довео је готово до замирања традиционалне литургијске музичке праксе (Петровић 2000; Пено 2023a). У комунистичком друштву које је тежило искључивом отклону од традиционалних вредности, духовна хорска музика као значајан сегмент културног идентитета православног српског народа такође је одлучно уклоњена из музичке јавности (Milin 2006, 2015, 2023; Đoković 2020b; Peno 2023b).

Традиционално српско црквено појање, или карловачко појање, већ је након Првог светског рата изгубило друштвено-културни статус који је имало у претходном историјском периоду. Укидање црквеног појања као предмета у грађанским школама довело је до смањења броја зналаца појања међу учитељима, као и међу лаицима, а последице тих прилика одражавале су се и на репертоар и одлике стила саме појачке праксе (Петровић 2000; Пено 2016). У другој половини XX века, сразмерно отежалим токовима јавних активности Цркве, као и све мањем броју верника спремних да буду литургијски активни, па и присутни на богослужењима, такође се смањивао и број зналаца црквеног појања. По одласку најстаријих генерација, које су појачке вештине стицале у старим школама од свештеника и учитеља, остајали су појединци међу епископима, свештенством, монасима, као и лаицима којима је био близак свет химнографских текстова и традиционалних црквених напева (уп.

Грађе Музиколошкој инстиииуија САНУ. Пројектом је руководила др Марија Думнић Вилотијевић, а радом на дигитализацији снимака бавили су се др Милош Браловић и мср Стефан Савић. Предстоји рад на детаљном попису и каталогизацији ове грађе која је придружена фоноархивској збирци (Фоноархив МИ САНУ, Лична архива Димитрија Стефановића, у обради).

⁶ На основу сегмента архивске звучне грађе која је у фокусу ове студије приређено је звучно (mp3) издање *Сјаси Госјоди људи Твоја – Срјско црквено појање – из манастирских љевница, друја љоловина 20. века* (2023), у оквиру едиције *Звучна ризница Музиколошкој инстиииуија САНУ*, покренуте с циљем објављивања теренских снимака традиционалне музике из фондова институтског Фоноархива.

Петровић 2000; Ђоковић 2007; Ристовић 2013). О богослужбеној музици учило се само у богословским школама, а у редовној, свакодневној литургијској динамици појање је неговано искључиво у манастирима (Пено 2006; Петровић 2000; 2024).

Тек у новије време осветљена су сведочанства о напорима и тешкоћама које су у том специфичном периоду доносила истраживања посвећена црквеној музици. Притисак владајуће атеистичке идеологије утицао је на избор тема и начин рада, па и на научну методологију у области музиколошких истраживања. Преовладало је затворено кабинетско проучавање „старе музике”, њене нотације и структуре напева, уз отклон од самог садржаја богослужбених песама; функција црквене музике у оквиру литургијске праксе и теолошки смисао химнографије нису били међу главним темама проучавања, а жива појачка пракса углавном је изостављана из фокуса истраживања (Petrović 2009; Куюмджијева 2009; Пено 2023а).

У Музиколошком институту САНУ истраживачи фокусирани на црквену музику, др Димитрије Стефановић и његова тада млада сарадница др Даница Петровић били су посвећени проучавању српског црквеног музичког наслеђа и као активни учесници у богослужбеној музичкој пракси у којој је појање преношено с генерације на генерацију. Рад на прикупљању и тумачењу фундаменталних извора, из којег су постепено проистицале научне студије и објављена грађа о новијем српском појању (в. Стефановић 2010; Петровић 2010б), полазиште је имао у самом звуку и функцији литургијске музике у њеном аутентичном окружењу. Научни приступ истраживањима црквеног појања подразумевао је познавање историјских, друштвених и културних прилика, старије и новије историје Српске православне цркве, те разумевање структуре и садржаја савременог богослужења. Практику традиционалног српског појања Димитрије Стефановић упознавао је од периода раног детињства у родном Панчеву, а учио је потом и од Лазара Лере (1885–1966), врсног појца и учитеља који је стасавао уз фурушкогорске појце и учитеље Карловачке богословије и гимназије, као и Учитељске школе у Сомбору, матице неговања српског појања у XIX веку (Стефановић 1968; Андрејевић 2006; Марјановић 2021а). Редовно присуство на богослужењима и непосредан контакт с носиоцима традиционалне појачке праксе међу свештеницима, монасима, богословима, учитељима појања и појању вичним лаицима, били су подстицај за напредовање у вештини црквеног музичара, импулс продубљеном доживљају тог јединственог поља српске културе и уметности.

Из овакве перспективе – научника, истраживача, али и практичног носиоца црквеномузичког наслеђа, др Стефановић приступао је и истраживањима традиционалног српског појања. Теренска истраживања током којих је, у сарадњи с др Петровић, звучно забележио традиционално

српско појање у српским црквама и манастирима на подручју тадашње СФР Југославије и Мађарске сврставају се међу прве подухвате теренског звучног бележења српског црквеног музичког наслеђа у склопу научних, музиколошких истраживања (уп. Лајић Михајловић и Јовановић 2014; Попов 2022; Пено 2023а).

Звучни материјал прикупљан је, у оквиру вишегодишњих етапа рада,⁷ у више од четрдесет манастира, као и у црквама градских и сеоских средина, у многобројним епархијама Српске православне цркве (видети Табелу 1 у прилогу рада).⁸ Појање је снимано претежно током богослужења, као и у сусретима с казивачима, за потребе истраживања. Током или након првих етапа у раду на самом терену, истраживачи су бележили поједине метаподатке о снимљеном материјалу.⁹ Својерсно осветљење процеса спроведеног теренског рада проналазимо и у фрагментима сачуваних

⁷ О теренским путовањима и снимањима црквеног појања др Стефановић и др Петровић подношени су сажети искази у оквиру годишњих извештаја, односно планова о раду сарадника Музиколошког института САН/САНУ. Документа која смо имали на располагању датирају у распону између 1963. и 1990. године, док се из појединачних рукописних бележака др Стефановића (Архив МИ САНУ, Заоставштина академика Димитрија Стефановића, у обради), види да су снимања вршена и раније (нпр. у манастиру Високи Дечани 1961. године). У највећем броју случајева, у извештајима је забележено на којим је локацијама снимано у одређеној години, док је у плановима навођено да следи наставак рада на снимању у наступајућем периоду. Снимање се одвијало у оквиру институтског потпројекта под називом *Историја музике*, чији је руководилац био др Д. Стефановић, као и у оквиру појединих пројектних активности САНУ, којима је такође руководио. Наиме, у извештајима др Д. Стефановића, насталим током осамдесетих година, евидентирано је да су снимања обављана и у оквиру пројекта Одељења ликовних и музичких уметности САНУ, Ф-103, *Снимање ђојања* (Архив МИ САНУ, Збирка: Архива МИ САНУ/САНУ, регистри 4, 14, 43, 89, 90, 134).

⁸ Снимања су организована и у Румунији, у манастиру Путна (1974, 1977). С обзиром на њихов основни садржај, ти снимци завређују да буду предмет засебне студије, те у овом раду нису разматрани. Напомињемо и да поједине податке саопштавамо само на основу бележака истраживача о местима снимања, док нам сами звучни снимци током овог истраживања нису били доступни, нпр. снимци из манастира Високи Дечани, Јазак, Месић, Липље (Архив МИ САНУ, Заоставштина академика Димитрија Стефановића, у обради).

⁹ Библиотечки картони садржали су податак о томе где је снимано, ко је снимао, ко пева, податак о врсти песме и где је текст штампан (видети: Архив МИ САНУ, Збирка: Архива МИ САНУ/САНУ, Регистар 43, Извештај о раду др Данице Петровић за 1976. годину; Архив МИ САНУ, Даница Петровић, Извештај о раду на обрађивању магнетофонских трака снимљених у манастирима и селима на територији Југославије (Пројекат 103/80), Београд, 22. XII 1980). У процес детаљног преслушавања снимака и евидентирања метаподатака о појцима, манастирима/црквама у којима је снимање обављано, о богослужењу, врстама химни и инципитима, са ближим упутницама о самим напевима, била је 1999. године укључена и Весна Пено, данас научни саветник Музиколошког института САНУ. Данас је у Архиву МИ САНУ сачуван део библиотечких картона који одговарају поменутиим описима из извештаја Д. Петровић, а односе се на четрнаест магнетофонских трака.

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ
ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

исписа из теренских бележница истраживача, у којима се местимично налазе додатне информације о сегментима снимљеног музичког материјала, локацији снимања, репертоару, жанровској припадности појединих песама, именима служашчих и појаца, понекад и утисци самих истраживача о вештини појања и маниру изношења снимљених црквених мелодија.¹⁰

Истраживачко преслушавање изузетно обимног звучног узорка грађе, које је претходило писању овог рада (педесет дигитализованих трака и дванаест аудио-касета, укупно више од шест стотина сати материјала) подразумевало је сагледавање свеукупног садржаја, селекцију снимака према квалитетима извођења и специфичностима репертоара, тумачење различитих слојева метаподатака.¹¹ Већи део дигитализованог материјала био је у технички солидном стању за информативно и аналитичко слушање, док је мањи проценат грађе, нажалост, био неупотребљив (у случајевима размагнетисане или на други начин оштећене оригиналне траке или касете). Део снимака одликују слаб квалитет звука, местимични прекиди или недовољна јачина, те недостатак почетка или краја одређених песама. Упркос томе, доминантан утисак звучног садржаја остављају његова основна, висока илустративност и потенцијал за истраживања аутентичне, живе праксе традиционалног српског појања у деценијама друге половине XX века.

ЗВУЧНА СЛИКА ЛИТУРГИЈСКЕ ПОЈАЧКЕ ПРАКСЕ У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ СЕДАМДЕСЕТИХ И ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XX ВЕКА

Два су основна типа снимака у оквиру целине збирке. Највећи број записа звучно осликава манастирска богослужења: бденија, вечерња и јутрења, Литургије, помене преминулих (парастосе/опела), обреде резања

¹⁰ Поменуте белешке, које очигледно нису по настанку бивале аутоматски придружене самим магнетофонским тракама, пронашли смо током рада на сређивању и пописивању изузетно обимне Заоставштине академика Димитрија Стефановића (овим послом баве се сарадници Музиколошког института САНУ, др Наташа Марјановић и мср Стефан Савић).

¹¹ Одабране резултате вишегодишњег рада на преслушавању и аналитичком сагледавању грађе ауторка овог текста представила је у оквиру научних скупова (*Church Music and Topography: City, Village, and Monastery*, Ninth International Conference on Orthodox Church Music, The International Society for Orthodox Church Music, Joensuu, Finland, 7–11 June 2021; *Closing the Gap for a New Generation of Sound and Audiovisual Archives*, International Association of Sound and Audiovisual Archives (IASA), 27–30 September 2021; *Sound Heritage in Ethnomusicology: Approaches and Perspectives*, International Scientific Conference to Celebrate the World Day for Audiovisual Heritage, Institute of Musicology SASA, Belgrade, 27 October 2021) и објављених радова: Marjanović 2021b; 2022.

славског колача. На основу укупног фонда преслушане и анализиране архивске грађе уочљиве су одређене константе, као и варијантности у самим подухватима снимања, односно у снимљеном садржају. Богослужења су понекад бележена у целини, укључујући свештеничке прозбе и друге сегменте службе у којима се чита, док је у већем броју случајева вршен одабир одређених песама или група песама. На вечерњој служби уобичајено су снимане стихире „на Господи возвах”, догматик, стихире „на стиховње”, на јутрењу празнични тропари, прокимени, антифони, полијелеј, величанија, стихире „на Хвалите”, Велико славословље и тропар по славословљу, на Литургији Прва и Друга слава, Блажена, Херувимска песма, Канон ехаристије, причасна песма, итд. Снимања су често била обављана у оквиру свечаних празничних служби, посебно везаних за манастирске славе, када је пажња била додатно посвећена песмама које произноси епископ или које су му посвећене, на бденијима и Архијерејским литургијама („Придите”, „Господи, спаси благочестивија”, „Ис пола ети деспота”). У целини снимака с богослужења доминирају утврђене песме Осмогласника, Општег и Пригодног појања, као и празнични тропари или стихире из Минеја, Триода и Пентикостара. Упечатљиви су примери недеља након Васкрса, у комбинацији са службама других великих празника (нпр. Недеља жена мироносица и Св. Георгије или празник Благовести), које према црквеном правилу (типичу) одликује сложенији химнографски садржај, односно преплитање песама из двеју или више служби.¹²

Други тип снимака садржи низове засебних песама, забележених према певању одабраних појединаца, при чему избор репертоара одражава истраживачка интересовања др Димитрија Стефановића или каткада сопствени избор казивача. Снимци уобичајено отпочињу најавима, представљањем места и датума снимања, именима појаца и репертоаром који следи. Најчешће су забележени тропари – васкрсни из Осмогласника, празнични из Минеја, Триода и Пентикостара, тропар храма у манастиру у којем је снимано, празничне стихире, карактеристичне причасне песме, делови помена преминулих.¹³

¹² Одабрани примери снимака с богослужења, из манастира Благовештење, Раваница, Жича, Враћевшница и Ваведене, објављени су у поменутом звучном издању (*Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023), у одељцима под редним бројевима: IV, VI, IX/2, XI, XV.

¹³ Одабрани примери снимака из манастира Крушедол, Бојани, Ковиљ, Манасија, Покајница, Горњак, Жича, Студеница, Никоље, Сретење, Јовање, Велуће, Наупара, Св. Петка, Свети Покров Богородице, Ђелије, Сопоњани, Девич, објављени су у поменутом звучном издању (*Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023), у одељцима бр. I, II, III, V, VII, VIII, IX/1, X, XII, XIII, XIV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII.

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

Снимци сведоче о манирима извођења, интерпретацијама сродних или варираних верзија истих напева, у зависности од различитих локалитета или прилика у којима се појало. Мноштво је примера које је могуће издвојити према конкретним специфичностима, а према могућностима у оквиру овог текста наводимо поједине. Забележено фрушкогорско појање карактеристично је, између осталог, по примерима неговања старих, тзв. „великих”, изразито мелизматичних и споро извођених напева, попут старинског великог „Алилуја” или ирмоса „Ангел вопијаше” са завршетком по великом напеву, према појању о. Дамаскина (Петровића, 1913–2005) у Крушедолу,¹⁴ или великог напева „Спаси ни”, за певницом у Гретегу.¹⁵ За аналитичка сагледавања такође су занимљиве варијанте у тоналном оквиру мелодија („Вјечнаја памјат” и сугуба јектенија у молској верзији, у извођењу сестара манастира Велуће и Покров Богородице, код Ђуниса), или различите локалне специфичности песама као што су: „Свјатиј Боже” по „македонском” напеву,¹⁶ према појању монахиње Аполинарије из Манастира Св. Јоакима Осоговског, претходно из манастира Лешка – данас у Северној Македонији;¹⁷ песме карактеристичне за подручје Сентандреје, према појању Лазара Терзина, Игњата Чобана и Стојана Вујичића;¹⁸ познате мелодије божићних духовних песама „Си јазици” и „Слава во вишњих Богу”, с упечатљивим верзијама текста и манира извођења, према певању ученика богословије у манастиру Крка у Далмацији.¹⁹

Невелики, али историјски значајан број теренских снимака сведочи о потреби за појањем на говорном српском језику у другој половини ХХ века. Такав пример је кондак на Благовести, који на основу препева Будимира Стефановића²⁰ поје архимандрит Дамаскин у манастиру Крушедол.²¹ Сродни примери забележени су и у манастиру Крка у Далмацији. Међу сачуваним снимцима издваја се Молебан Пресветој Богородици по

¹⁴ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, I/2, бр. 8, 11.

¹⁵ Дигитализована магнетофонска трака, Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_536.

¹⁶ Појам „македонски” преузет је из саме архивске грађе, како је био дефинисан од казивача, односно забележен у запису истраживача на терену.

¹⁷ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, I/2, бр. 6, XVI/2, бр. 2, XIX, бр. 4.

¹⁸ Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_519, 525, 527, 528.

¹⁹ Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_516, 517.

²⁰ Некадашњи питомац Богословије у Сремским Карловцима (1931–1937) и студент Богословског факултета у Београду, запослен као сарадник Историјског архива Војводине у Сремским Карловцима, посебно се бавио проучавањем и препевавањем црквенословенских богослужбених текстова на савремени српски језик.

²¹ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, I/2, бр. 7.

локалном традиционалном напеву из Дрниша, а према казивању книнског пароха, протонамесника Стевана Мрђана.²²

Аутентични богослужбени снимци кроз живи звук дочаравају и појање појединих епископа Српске цркве. Забележене су службе којима су началствовали бачки епископ Никанор (Иличић, 1906–1986) – Београд 1970; архимандрит Доментијан (Павловић, 1911–1983), потоњи епископ врањски (Студеница 1973), епископ браничевски Хризостом (Војиновић, 1911–1989) – Манасија 1974; владика рашко-призренски, потоњи патријарх српски Павле (Стојчевић, 1914–2009) – Вршац 1980; шумадијски епископ Сава (Вуковић, 1930–2001) – Благовештење Рудничко 1980, 1984; патријарх српски Герман (Ђорић, 1899–1991) – Враћевшница 1984.²³ Снимци Архијерејских литургија садрже и записе појања Хора свештеника Епархије шумадијске (Благовештење 1980) и Хора свештеника Епархије жичке (Враћевшница 1984).²⁴ Звучни записи из манастира Студеница историјски су драгоцене илустрације појања студеничког игумана, архимандрита Јулијана (Кнежевића, 1918–2001), снимци из Враћевшнице жичког архимандрита Доситеја (Марјановића, 1929–1993), из Жиче снимци игуманије Јустине (Мишић, 1926–1992), из Сретења мати Февроније.²⁵

Као материјални траг музичке традиције деценијама неговане првенствено кроз усмено предање, ова богата звучна грађа сведочи о преносу наслеђа кроз генерације – посредством живог звука самог појања, као и разговора вођених са сниманим појцима. Из архивског материјала дознајемо појединости о везама учитеља и ученика приликом стицања појачких знања и вештина у различитим срединама. Помињу се фрушкогорски манастири и Сремски Карловци, Препарандија у Сомбору, као и монашка школа у Високим Дечанима. О методама учења појања вођено је, нажалост, мање разговора приликом теренских снимања у манастирима.²⁶ Посредне податке о учењу појања у монашкој школи

²² Исти молебан снимљен је и у верзији на црквенословенском језику (видети: Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских плоча”, тр_516). О специфичностима ових напева Димитрије Стефановић писао је у студији „Молебан Богородици и његова далматинска музичка варијанта” (1970).

²³ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, IV/2, IV/4, XI/1, XI/2; Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_ 514, 536.

²⁴ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, IV/2, XI/2.

²⁵ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, IX, X, XI, XIII.

²⁶ На појединим магнетофонским тракама снимљени су и разговори вођени у просторијама Музиколошког института, којима је допуњен фонд сведочанстава о историјским, као и о савременим карактеристикама појачке праксе и доприносу активних појединаца међу појцима у Српској цркви седамдесетих година прошлог века. Један од таквих снимака настао је 1972. године, а садржи разговор Димитрија Стефановића са учитељем у

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

у манастиру Високи Дечани четрдесетих година XX века нашли смо у заоставштини Лазара Лере. Монаси и ученици појачке школе у овом манастиру набавили су и тада активно користили грамофонске плоче *Расадник љравославної срїскої црквеної љојања*, а постоји и неколико сведочанстава о томе да су исто издање, управо осмишљено с идејом да буде дидактичко, помоћно средство у савладавању репертоара српског појања, могли користити и у Жичи, као и у српским црквама у Мађарској у истом периоду (Marjanović 2024).²⁷

Рада Станковић, појац у Сентандреји (Мађарска), сведочио је да је појање учио од Лазара Терзина, некадашњег будимског школског надзорника, а потом у Крушедолу од о. Дамаскина. Јосип Горјанац из Мохача, чије је појање снимљено на Литургији у Липови (1979), изнео је податак да је у појању био ђак игумана Георгија (Бојанића) у манастиру Гргетег, да се потом усавршавао у Радовашници и у монашкој школи која је из Раковице премештена у Високе Дечане. Важна су и његова казивања о потоњим одласцима у Сремске Карловце поводом великих празника, када је певао Блажена с патријархом Варнавом (Росићем, 1880–1937).²⁸ Монахиња Марија у Хопову (1972) учила је појање још у ђачком добу, у основној школи у Србобрану, у којој су предавали учитељи из Препарандије у Сомбору.²⁹

Будући активан у појачкој литургијској пракси, као што је већ речено, ученик Лазара Лере, др Димитрије Стефановић је на сниманим богослужењима неретко учествовао и као појац и чтец, те поједини снимци доносе и записе његовог гласа. Примери попут антифоног појања с владиком Савом шумадијским, читања из Књиге постања или Шестопсалмија

пензији Светозаром Милуровићем (†1985), некадашњим учеником Ненада Барачког у сомборској Препарандији. „Чика Цвеја” (како је био надимак Милуровићу) описао је тада и како је изгледало учење уз проту Барачког, када су за сваки празник и прилику ученицима припремане ноте, умножаване помоћу шапирографа; сваки ученик је нотни материјал имао пред собом, те су заједно могли певати и песме великог појања – појали су велике ирмосе за Ускрс, Духове, а народ је с пажњом слушао. Поменути снимак представља вероватно један од ретких звучних снимака говора и појања овог врсног појца, трудбеника на пољу очувања наслеђа српског појања у датом периоду. У новије време објављена је и *Служба Пресвевљој Боїородици, у часїї и сїомен чудотїворне иконе Великоремейске* (прир. Димитрије Стефановић, манастир Велика Ремета, 2010) коју је, према химнографском тексту хиландарског јеромонаха оца Хризостома (Столића), потоњег жичког епископа, а по традиционалном српском појању забележио Светозар Милуровић, велики сатрудник манастира Велика Ремета.

²⁷ О томе сведоче писма сачувана у заоставштини Лазара Лере (деталније видети: Марјановић 2021а; Marjanović 2024).

²⁸ Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_530.

²⁹ Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_124.

(Благовештење), аутентично приказују позицију истраживача који је уједно и наследник, односно носилац појачког наслеђа сниманог у оквиру теренског прикупљања грађе.³⁰

Поред извођења појединачно сниманих појаца – сниманих „по захтеву”, која црквене мелодије доносе у изворном, једногласном облику, значајан број теренских записа показује да је традиционални напев у богослужбеној пракси негован и кроз различите облике вишегласја – од спонтаног народног двогласа, вођењем главне мелодије уз пратњу исона или у терцама, до динамичније, утврђене пратње другог гласа, па и до примера трогласног певања. У том смислу посебно се издвајају примери хорског манастирског појања, које је одликовало појачку праксу неколиких манастира – у Шумадији, централној и западној Србији, овчарско-кабларској области.

По богатству звука и вишеструким квалитетима хорске интерпретације издвајају се снимци из манастира Раваница, Благовештење Рудничко, а посебно из манастира Никоље и Ваведење.³¹ Осамдесетих година овчарско-кабларске манастире редовно је посеђивао професор, диригент и композитор Војислав Илић (1911–1999). На молбу монахиња, с њима је учио и увежбавао не само певање из нота него и вишегласно хорско појање.³² Посветио им је низ трогласних аранжмана традиционалног напева, као и других, ауторских хорских композиција (Станковић 2012).³³ У свом педагошком раду, у процесима подучавања црквеном појању, Илић је настојао да ученике најпре упозна с основама солфеђа и оспособи за примарно ишчитавање тонова црквеног напева абecedом. О томе сведоче истраживања о његовом приступу студентима Богословског факултета у Београду између двају ратова (уп. Ђоковић 2016). Стога није необично ни што звучни примери из поменутих манастира илуструју висок ниво увежбаног музичког израза, изношења црквених напева у прецизно дефинисаном и сигурно вођеном трогласу. Илустративан пример ове јединствене праксе, међу снимцима из манастира Никоље, јесте појање великог напева „Достојно јест”, према композицији Корнелија Станковића (1864), а упечатљиво је и трогласно извођење многих других песама Општег појања, попут „Возбраној војеводје”, „Придите”, или Канона евхаристије.³⁴

³⁰ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, IV/4, бр. 1.

³¹ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, IV, VI, XII, XV.

³² Из усменог казивања др Данице Петровић.

³³ Звучно сведочанство о појању монахиња овог манастира забележено је у издањима: *Никољско ђојање* (1974) и *Никољски Ускрс* (1976).

³⁴ *Сјаси Госјоди људи Твоја*, XII, бр. 10–18.

Седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, како потврђују архивски снимци, репертоар традиционалног српског појања, неретко и у вишегласном извођењу (двогласу или трогласу), негован је и у манастиру Жича, у којем је почев од последње деценије XX века заживела пракса такозваног византијског или предањског појања.³⁵ Новија антрополошка истраживања фокусирана на сагледавање различитих утицаја историјских, политичких, друштвених и културних токова на монашки живот и црквену уметност, то јест на богослужбено певање у овом манастиру, осветлила су и питања о музичком образовању монахиња и неговању репертоара различитих појачких традиција током друге половине XX века (Благојевић 2019). Када је реч о сведочанствима о традицији српског појања, значајни су подаци о подукама које су монахиње примале тридесетих година прошлог века, најпре у манастиру Враћевшница од ђакона (?) Медаковића из Београда. По доласку у Жичу училе су од Слободана Бенђаревића, диригента из Призрена, потом од проте Мирка Павловића, свештеника и композитора Миливоја Црвчанина, затим, такође, уз Војислава Илића, као и јереја Виталија Тарасјева из Руске цркве у Београду (Благојевић 2019, 444–445). Саме сестре сведочиле су да су у манастиру училе ноте и да су у литургијској пракси најчешће користиле нотне записе Стевана Мокрањца и Ненада Барачког (Благојевић 2019, 444–445). Вишегласни манастирски хор водила је мати Февронија (Чејкановић), чија су казивања обухваћена и теренским снимцима др Димитрија Стефановића.³⁶

Традиционално српско појање било је, како снимци сведоче, заступљено и у манастирима у Бачкој: Бођанима, и у манастиру Ковиљ, који ће деведесетих година постати један од најзначајнијих расадника византијског појања (уп. Благојевић 2020). Карактеристични су снимци игумана манастира Бођани, о. Максимилијана (1970), одмалена обучаваног у појању у родној Кули, уз проту Саву Дамјанова који је био добар зналац такозваног „карловачког” појања. Монах Максимилијан посведочио је да је знао и напеве великог појања и певао их је о великим празницима и када би у цркви било много верника.³⁷ У Бођанима је

³⁵ С обзиром на главну тему ове студије, као и на њен предвиђени обим, у овом тренутку нећемо детаљније разматрати феномене праксе византијског, то јест предањског појања. О поменутих темама видети: Пено 2015; 2016; Павићевић 2020.

³⁶ По доласку на управу игуманије Јелене (Лазовић), године 1993, сестринство је ступило у контакт с композитором Владимиром Јовановићем (1956–2016) и женским хором „Свети Јован Дамаскин”, који је у посетама манастиру све учесталије појао на Литургијама (Благојевић 2019, 448).

³⁷ *Сјаси Госјоги људи Твоја* 2023, II; Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_511.

истом приликом снимљено и појање искушеника Чедомира Чалића, који је завршио Богословију у манастиру Крка. Из манастира Ковиљ (1972) драгоцен су казивања игумана Леонида, у појању ученика ковиљских монаха, о. Лаврентија и архимандрита Платона.³⁸

Иако их нема у великом броју, богослужбени снимци одражавају и присуство сегмената репертоара руске (хорске) црквене музике у српској појачкој пракси. Поред хорских композиција Дмитрија Бортњанског (Дмитрий Степанович Бортнянский 1751–1825) или руских аранжмана литургијских песама у извођењу хора свештеника (из Жичке, односно Шумадијске епархије), најупечатљивији су примери неговања Херувимске песме према „старосимоновском” напеву (примери манастира Ваведење 1982, 1985) и вечерње молитве *Свјетле ѿихиј* у хорском аранжману Ивана Степановича Дворецког (Иван Степанович Дворецкий 1835–1886; у Благовештењу Рудничком, 1975). Монахиње манастира Манасија неговале су и шири хорски репертоар по „кијевском” напеву (1974).³⁹

Присуство духовних, богомољачких песама у оквиру литургијског и ширег манастирског појачког репертоара такође је евидентирано у снимцима с богослужења, као и приликом „наменских” снимања одабраних казивача на терену. Очигледно је удео овог жанра био значајан у оквирима иначе разноврсног репертоара причасних песама на Литургији, као и у певању ван саме службе. Поред типиком прописаних песама, уочава се да су у датом периоду у живој литургијској пракси били присутни и старији напеви тзв. „самопроизвољних” причасних песама према псалмским стиховима, попут *Днес на Синајсџијџџ ѿори*, гл. 5 (уп. Пено 2004), каткада празничне стихире (нпр. Пасхалне стихира, гл. 5, у недељама после Васкрса),⁴⁰ а најчешће паралитургијске, световне песме духовног карактера. Репертоар песама на стихове владике Николаја Велимировића снимљен је у манастирима Ђелије и Благовештење, а негован је и у Жичи и другим манастирима. Снажан утисак који на слушаоца и аналитичара оставља извођење ове врсте песама упућује на нераскидиве и дубоке везе између изданака српске световне и црквене музичке традиције, наслеђа песама сродних превасходно по мелодијској или мелодијско-ритмичкој, формалној структури, по латентној хармонској позадини, односно пратњи основне народне мелодије, као и по маниру извођења (уп. Ракочевић 2002; Ашковић 2006, 2010; Ђоковић 2020а). Поред песама које су до данас стекле велику популарност („Теби, само Теби”, „Небеска Србија”,

³⁸ Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_124.

³⁹ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, IV/2, бр. 6, 7; IV/3, бр. 6, 7; V, бр. 5; XI/2, бр. 2; XV/4, бр. 6; Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_521.

⁴⁰ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, IV/3, бр. 9; XV/4, бр. 7.

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ
ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

„Божих, Божић”, „Људи, ликујте” и сл.), међу архивским снимцима доступни су и записи мање познатих, попут песме „Скени с мене бриге многе” (Манасија 1968), „Исусе, радости моја” (Благовештење 1984) или јединственог примера песме „У самоћи један монах”, коју је испевала мати Вероника из манастира Покров Пресвете Богородице код Ђуниса (1975) у стилу градских песама из XIX и почетка XX века.⁴¹

Уз основни и најзначајнији, музички, снимци доносе и друге драгоцене слојеве садржаја који могу постати основ за разноврсна даља истраживања. Неретко су, посебно у записима насталим ван Србије, осим метаподатака о снимљеним песмама, бележени подаци од значаја за шири, културноисторијски контекст датог подручја и тренутка – о историји цркве, манастира или краја у којем је снимано, о црквеној и друштвеној заједници, обичајима, о пореклу и образовању појединих појаца.

Местимично су нотиране појединости које би у ширим оквирима могле бити значајне за културну историју и живот манастира, посредно и за осветљавање њиховог доприноса очувању српског црквеног појања у деценијама друге половине XX века: нпр. регистровано је бројчано стање монаштва у појединим годинама снимања (године 1973. забележено је да је у Жичи боравило четрдесет монахиња, у Студеници десет монаха, у манастиру Сретење петнаест, а у Велућу седамнаест сестара), о њиховом пореклу и образовању, преласцима из једног у други манастир, и слично. Звучне белешке попут оних из манастира Гомионица у Босни и Херцеговини, из Лепавине у Хрватској, или из манастира Крка у Далмацији могле би послужити и као важни извори за поље етнолошко-антрополошких, па и етномузиколошких истраживања о животу српског народа у различитим геокултурним подручјима.⁴²

⁴¹ *Сјаси Госјоди људи Твоја* 2023, XX/2; XIX, бр. 9; Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр. 522.

⁴² Међу сликовитим примерима је тонски запис службе уочи храмовне славе у манастиру Крка (1972), са далматинским епископом Стефаном (Малетићем); међу представљеним свештеницима који су служили и појцима издвојен је Спиридон Сандић, црквени појак у Шибенику. Снимљени су сегменти разговора са свештеником Миланом Тицом, парохом у Врбнику (код Книна), некадашњим питомцем Богословије Св. Саве у Београду, који је говорио о службовању на постављеном месту, обнављању цркве и о раду Богословије. У разговорима које је истом приликом водио са ученицима Богословије манастира Крка, др Димитрије Стефановић мотивисао је младе богослове да говоре о свом пореклу (Дервента, Невесиње, Мркоњић, Јајце, Тузла), о односу према црквеној музици и учењу појања, говорио им о својим посетама Светој гори и истраживањима у манастиру Хиландар. За етнолошка и етномузиколошка истраживања, али и за општу слику музичког наслеђа и профила служашких и појаца у Крки, драгоцени су снимци попут гуслања без песме, тридесетогодишњег свештеника Илије Летића из Гламоча (1974), према подукама свога деведесетогодишњег деде. Исти аудио-запис садржи разговор о врстама певања и

По многоструким слојевима значаја и значења издвајају се и снимци из Мађарске. То су звучне слике појачке, као и вишегласне певачке праксе, као истакнутог елемената националног и духовног, религијског идентитета српског народа на простору некадашње јужне Угарске, негованог и одржаног у континуитету од XVIII века и кроз наредна столећа. Поред записа црквеног појања и певања световних песама према казивању Лазара Терзина (81 година, Сентандреја 1969), Игњата Чобана (1910–1993) и Стојана Вујичића (1933–2002), снимљена су и различита извођења мушког црквеног хора под руководством Игњата Чобана, с репертоаром црквених, као и световних народних, патриотских песама,⁴³ од значаја за јединствени вид упознавања, кроз звучни одјек, културног и музичког живота заједнице Срба у Мађарској у XX веку (уп. Прелић 2008; Ластих и Радојичић 2013).

Фонд ових записа такође садржи етнографски важне податке за слику културног и духовног живота Срба у Мађарској. Вођени су разговори о породичном наслеђу, образовању и професијама појединаца у српској заједници у Сентандреји, Јегри, Помазу, Мохачу, Ловри и Рац-Алмашу, о црквеним и породичним обичајима прослављања Божића, крсне и храмовне славе, статусу музике у породичном животу и у животу заједнице. У манастиру Грабовац снимљено је појање о. Радована Степанова, као и разговор о богослужењу и традиционалном окупљању у манастирској цркви на празник Св. апостола Петра и Павла – према овом сведочењу, на Литургију, као и на поподневно вечерње и резање славског колача, долазили су по обичају Срби из целе Мађарске, па и из Југославије; славило се „као што је некада било”, играло се коло, Петровдан је сматран „славом читавог краја”, те су га и иноверни прослављали као своју славу, „бучу” (уп. Терзин 1987).⁴⁴

припевања у колу, приче о обичајима и певању световних славских песама, снимке и сведочења о далматинском световном народном певању и тзв. *ірокійању*, као и о далматинском бећарцу; Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_516, 517.

⁴³ Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_519, 527, 528.

⁴⁴ Током боравака у Мађарској, др Димитрије Стефановић забележио је и појединости о заоставштини епископа Георгија Зубковића, на сентандрејском гробљу ишчитавао је записе са споменика, помињући имена и презимена преминулих, повезујући информације о сродницима, међу црквеним појцима (уп. Становчић и Стефановић, 2012). У разговору с мештанима разматрана су питања о језику, дијалектима којима се говорило у Сентандреји и околним мањим местима попут Будакалаза или Сантова; Фоноархив МИ САНУ, „Каталог магнетофонских трака”, тр_526, 528.

ТРАГОМ АРХИВСКИХ СНИМАКА ДО НОВИХ ИСТРАЖИВАЊА

У новијим научним истраживањима све израженија афирмација проучавања дискографије, односно звука као примарног музиколошког извора, полазишта „фономузикологије” (Leech-Wilkinson 2009; Cottrell 2010; Ceribašić 2021; Лајић Михајловић 2022) сугерише и поље нових визура у изучавању традиционалног српског црквеног појања. Из аналитичке, теоријске перспективе, објављивање снимака црквеног појања различитих традиција током претходних педесетак година посматрано је с фокусом на релацији између звучних записа и живог литургијског репертоара. Уочено је да снимци, с једне стране, могу „реконструисати” слику о богослужбеном музичком току једног времена, али и поста-ти узор за аутентичну презентацију литургијске музике у различитим контекстима. Закључено је да оживљавање старе музике путем аудио-записа, као и током самог процеса снимања, посредно утиче и на савремену, могуће и будућу извођачку праксу (Brunner 1982; Weber 1991, 2012; Åkesson 2017).

Могло би се, с обзиром на ова гледишта, рећи да звучна сведочанства о српском појању већ почев од тридесетих година XX века имају потенцијал да постану „кључ разумевања” историјски информисаног извођаштва, али и ширег препознавања и неговања традиционалних вредности у маниру изношења и перципирања овде представљеног музичког наслеђа (уп. Weber 2015).⁴⁵ Поједини примери из обиља приказаног теренског материјала приказују висок ниво умећа и музикалности појаца, посвећеност брижљивом односу према поступку „кројења” црквених напева на основу разумевања и изношења химнографског текста. Целина снимака сведочанство је живог тренутка појања и утемељености у конкретној музичкој традицији.

Приређивање и објављивање избора из фонда архивских снимака, као један од резултата досадашњег истраживања овде представљене грађе у складу је с циљевима очувања и неговања српског појања као јединственог културног и духовног наслеђа српског народа (уп. Стефановић 1992;

⁴⁵ У једном од извештаја о раду, др Стефановић нотирао је да је сакупљени звучни материјал с терена био значајан извор у припремању рада „Феномен усмене традиције у преношењу православног литургијског појања”, који је на енглеском језику представио на међународном научном скупу *Cantus planus* у оквиру Међународног музиколошког друштва (Печуј, Мађарска), разматрајући питања усмене традиције у литургијском појању Српске цркве и отварајући низ питања за даља истраживања (Архив МИ САНУ, Збирка: Архива МИ САНУ/САНУ, Извештај Д. Стефановића о раду 1990. године, Регистар бр. 134; Стефановић 1992).

Dumnić Vilotijević 2019; Марјановић и Брујић 2018; Марјановић 2022).⁴⁶ Звучни исечак минулог времена српске историје могао би бити нови пут за упознавање и разумевање једног сегмента музичке прошлости, подстицај живој појачкој традицији, па и будућим упоредним истраживањима старих снимака и савремене појачке праксе.

Табела 1. Преглед локација и датума теренских снимања црквеног појања којима је руководио др Димитрије Стефановић.

Епархија Српске православне цркве	Манастир	Година снимања
Сремска епархија	Крушедол	1970, 1974, 1986, 1989.
	Хопово	1972.
	Фенек	1972.
	Гргетег	1980.
	Велика Ремета	1983, 1984, 1989.
	Јазак	1984, 1989.
	Беоцин	1989.
Бачка епархија	Бођани	1970.
	Ковиљ	1972.
Банатска епархија	Вршац	1980.
	Месић	1983.
Београдско-карловачка епархија	Београд	1981.
Шумадијска епархија	Благовештење (Рудничко)	1975, 1980, 1982, 1984, 1985, 1989.
	Ралетинац	1981.

⁴⁶ Идеју о изношењу избора снимака у јавност, у оквиру пројекта *Архивски снимци српској црквеној појања у Фоноархиву Музиколошког института САНУ – извори за истраживање и очување традиције* (руководилац: др Наташа Марјановић, сарадници: проф. Зоран Јерковић, мср Стефан Савић) подржало је Министарство културе и информисања РС, на конкурс за дигитализацију архивске грађе. Звучни садржај поменутог издања *Сјаси Госјоди људи Твоја* (Београд 2023) доступан је и на веб-сајту пројекта АРРМЕС (2024) Музиколошког института САНУ.

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ
ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

<i>Браничевска епархија</i>	Манасија	1968.
	Раваница	1968, 1973, 1974, 1975, 1981.
	Покајница	1970.
	Горњак	1973.
	Пожаревац	1989.
<i>Жичка епархија</i> <i>(Овчарско-кабларски манастири)</i>	Жича	1973, 1975.
	Студеница	1973, 1986.
	Враћевшница	1984.
	Никоље	1973.
	Сретење	1973.
	Јовање	1982.
	Ваведење	1975, 1983, 1984, 1985.
	Благовештење	1989.
<i>Крушевачка епархија</i>	Ведуће	1973, 1975.
	Наупара	1973.
	Св. Петка	1973.
<i>Нишка епархија</i>	Покров Пресвете Богородице (Ђунис)	1975.
<i>Ваљевска епархија</i>	Ђелије	1968, 1982.
<i>Рашко-џиризенска епархија</i>	Високи Дечани	1961.
	Сопоћани	1968.
	Девич	1968.
<i>Бањалучка епархија</i>	Гомионица	1974.
	Липље	1975.
<i>Милешевска епархија</i>	Милешева	1963.
<i>Пакрачко-славонска епархија</i>	Пакрац	1989.
<i>Лейавинско-северинска епархија</i>	Лепавина	1978.

<i>Далматинска епархија</i>	Крка	1970, 1972, 1974.
<i>Црногорско-јриморска епархија</i>	Прасквице	1963, 1979.
	Режевићи	1963.
<i>Будимска епархија</i>	Грабовац	1979.
	Сентандреја	1969, 1975, 1977, 1978, 1979, 1981.
	Помаз	1979, 1981.
	Рац-Алмаш	1979.
	Јегра	1979.
	Ловра	1979.
	Липова	1979.
	Мохач	1979.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Åkesson, Ingrid. 2017. „From Archival Recording to Aesthetic Ideal: How Individual Performers Have Influenced Style.” In *Historical Sources of Ethnomusicology in Contemporary Debate*, edited by Susanne Ziegler, Ingrid Åkesson, Gerda Lechleitner, and Susana Sardo, 184–201. Cambridge: Cambridge Scholars Publishers.
- Andrejević, Milica. 2006. „Звучни снимци српског православног црквеног појанја.” *Sveske Matice srpske. Građa i prilozii za kulturnu i društvenu istoriju* 45 (Serija umetnosti, 10): 75–87. / Андрејевић, Милица. 2006. „Звучни снимци српског православног црквеног појања.” *Свеске Маџице српске. Грађа и прилози за културну и друшћивену историју* 45 (Серија уметности, 10): 75–87.
- Ašković, Dragan. 2006. „Bogomoljačke pesme i njihov odnos prema narodnoj i црквеној традицији.” U *Zbornik radova sa naučnog skupa, Dani Vlade Miloševića*, ur. Dimitrije Golemović, 17–31. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci i Akademija umjetnosti Banja Luka. / Ашковић, Драган. 2006. „Богомољачке песме и њихов однос према народној и црквеној традицији.” U *Зборник радова са научног скупа, Дани Владе Милошевића*, ур. Димитрије Големовић, 17–31. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци и Академија умјетности Бања Лука.
- Ašković, Dragan. 2010. „Paraliturgijske pesme kod Srba.” Doktorska disertacija. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci i Akademija umjetnosti Banja Luka. / Ашковић, Драган. 2010. „Паралитургијске песме код Срба.” Докторска дисертација. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци и Академија умјетности Бања Лука.
- Blagojević, Gordana. 2019. „Crkveno pevanje u manastiru Žiči od sredine 20. veka do danas: od žičkog naprava ka vizantijskom pojanju.” U *Pravoslavno monaštvo. Tematski zbornik posvećen arhimandritu Dionisiju (Panteliću), duhovniku manastira Svetog Stefana u Lipovcu, povodom sedam decenija njegove monaške službe*, ur. Dragiša Bojović, 441–455. Niš: Centar

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

- za crkvene studije. / Благојевић, Гордана. 2019. „Црквено певање у манастиру Жичи од средине 20. века до данас: од жичког напева ка византијском појању.” *Православно монаштво. Тематски зборник посвећен архимандриту Дионисију (Панићелићу), духовнику манастира Светиој Стефана у Лијовцу, њоводом седам деценија његове монашке службе*, ур. Драгиша Бојовић, 441–455. Ниш: Центар за црквене студије.
- Blagojević, Gordana. 2020. „Dijalog vizantijske crkvene i tradicionalne narodne muzike: Društvo 'Mojsije Petrović' iz Beograda.” U *Prisustvo tradicionalne muzike u Srbiji danas, u izmenjenom radnom i prazničnom svakodnevlju*, ur. Jelena Jovanović i Dragan Žunić, 55–70. Niš: Ogranak SANU u Nišu. / Благојевић, Гордана. 2020. „Дијалог византијске црквене и традиционалне народне музике: Друштво 'Мојсије Петровић' из Београда.” U *Присусиство традиционалне музике у Србији данас, у измењеном радном и празничном свакодневљу*, ур. Јелена Јовановић и Драган Жункић, 55–70. Ниш: Огранак САНУ у Нишу.
- Brunner, Lance W. 1982. „The Performance of Plainchant: Some Preliminary Observations of the New Era.” *Early Music* 10 (3): 316–328.
- Vesić, Ivana i Danka Lajić Mihajlović. 2018. „The dominant currents in the research of music in Serbia: An overview of the Institute of Musicology SAS's early history (1947–1965).” *Muzikologija* 25: 49–76.
- Gavrilović, Ljiljana. 2010. „Nomen est omen: *baština* ili *nasleđe* – (ne samo) terminološka dilema.” *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 41–53.
- Dumnić, Marija i Rastko Jakovljević. 2014. „Digitalizacija građe fonoarhiva Muzikološkog instituta SANU.” U *Fonoarhiv Muzikološkog instituta SANU: istorijski izvori u digitalnoj eri*, ur. Rastko Jakovljević, 13–25. Beograd: Muzikološki institut SANU. / Думнић, Марија и Растко Јаковљевић. 2014. „Дигитализација грађе фоноархива Музиколошког института САНУ.” U *Фоноархив Музиколошког института САНУ: историјски извори у дигиталној ери*, ур. Растко Јаковљевић, 13–25. Београд: Музиколошки институт САНУ.
- Dumnić Vilotijević, Marija. 2019. „The Relation of Music Archiving and Intangible Cultural Heritage in Serbia.” *Musicologist: An International Journal of Music Studies* 3 (2): 165–177.
- Doković, Predrag. 2007. „Srpski patrijarh Pavle o nekim pitanjima našeg crkvenog pojanja – crkveno pojanje i duhovno uzrastanje.” *Zbornik Matice srpske za scenske umetnosti i muziku* 36: 79–95. / Ђоковић, Предраг. 2007. „Српски патријарх Павле о неким питањима нашег црквеног појања – црквено појање и духовно узрастање.” *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 36: 79–95.
- Doković, Predrag. 2016. „Patrijarh Pavle i crkveno pojanje.” *Glasnik. Službeni list Srpske pravoslavne crkve* 1: 42–47. / Ђоковић, Предраг. 2016. „Патријарх Павле и црквено појање.” *Гласник. Службени лист Српске православне цркве* 1: 42–47.
- Doković, Predrag. 2020a. „Odnosunarodne i crkvene pesme u kontekstu srpske crkveno-pojačke tradicije” / „O vzaimodeistvii narodnih i cerkovnih pesnopenii v kontekste serbskoj cerkovno-pevcheskoj praktiki.” In *Theorie und Geschichte der Monodie*, Band 10, Bericht der Internationalen Tagung Wien 2018, edited by Maria Pischlöger, 71–86. Brno: Verein zur Erforschung der Monodie. / Ђоковић, Предраг. 2020a. „О односу народне и црквене песме у контексту српске црквено-појачке традиције” / „О взаимодействи народных и церковных песнопений в контексте Сербской церковно-певческой практики.” U *Theorie und Geschichte der Monodie*, Band 10, Bericht der Internationalen Tagung Wien 2018, ур. Maria Pischlöger, 71–86. Brno: Verein zur Erforschung der Monodie.
- Doković, Predrag. 2020b. „Sacred Music in the Musical Life of Serbia in the Time of Communism.” In *Orthodoxy, Music, Politics and Art in Russia and Eastern Europe*, edited by Ivan Moody,

- and Ivana Medić, 143–154. London and Belgrade: University of Goldsmiths, Centre for Russian Music and Institute of Musicology SASA.
- Kujumdzieva, Svetlana. 2009. „Oblastta na starata balgarska muzika – promenashti se perspektivi.” *Bulgarian Musicology* 3–4: 10–20. / Куюмджиева, Светлана. 2009. „Областта на старата българска музика – променящи се перспективи.” *Българско музикознание* 3–4: 10–20.
- Lajić Mihajlović, Danka. 2007. „Guslar: individualni identitet i tradicija.” *Muzikologija* 7: 135–156. / Лажих Михајловић, Данка. 2007. „Гуслар: индивидуални идентитет и традиција.” *Музиколоџија* 7: 135–156.
- Lajić Mihajlović, Danka, ed. 2022. *Musicology* 32/I. / Лажих Михајловић, Данка, ур. 2022. *Музиколоџија* 32/I.
- Lajić Mihajlović, Danka i Smiljana Đorđević Belić. 2019. „Definisaneje 'tradicionalnog' u (tradicionalnom) pevanju uz gusle kao nematerijalnom kulturnom nasleđu: kompetencija nosilaca nasleđa ili stručnjaka?” U *Savremena srpska folkloristika* VI, ur. Danijela Petković i Boško Suvajdžić, 225–245. Beograd i Tršić: Udruženje folklorista Srbije, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković” i Centar za kulturu „Vuk Karadžić” u Loznicu. / Лажих Михајловић, Данка и Смиљана Ђорђевић Белић. 2019. „Дефинисање 'традиционалног' у (традиционалном) певању уз гусле као нематеријалном културном наслеђу: компетенција носилаца наслеђа или стручњака?” У *Савремена српска фолклористика* VI, ур. Данијела Петковић и Бошко Сувајдџић, 225–245. Београд и Тршић: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” и Центар за културу „Вук Караџић” у Лозници.
- Lajić Mihajlović, Danka i Jelena Jovanović. 2014. „Istorijat sakupljanja terenskih zvučnih zapisa tradicionalne muzike u Muzikološkom institutu SANU.” U *Fonoarhiv Muzikološkog instituta SANU: istorijski zvučni zapisi u digitalnoj eri*, ur. Rastko Jakovljević, 2–12. Beograd: Muzikološki institut SANU. / Лажих Михајловић, Данка и Јелена Јовановић. 2014. „Историјат сакупљања теренских звучних записа традиционалне музике у Музиколошком институту САНУ.” У *Фоноархив Музиколошког института САНУ: историјски звучни записи у дигиталној ери*, ур. Растко Јаковљевић, 2–12. Београд: Музиколошки институт САНУ.
- Lastić, Pera i Dragana Radojičić, ur. 2013. *Etnologija Srba u Mađarskoj: stanje i perspektive*. Budimpešta i Beograd: Srpski institut i Etnografski institut SANU. / Ластих, Пера и Драгана Радојичић. ур. 2013. *Етнологија Срба у Мађарској: стање и перспективе*. Будимпешта и Београд: Српски институт и Етнографски институт САНУ.
- Leech-Wilkinson, Daniel. 2009. *The Changing Sound of Music: Approaches to Studying Recorded Musical Performance*. London: CHARM.
- Marjanović, Nataša. 2018. „Studies on the Orthodox church music in Bulgaria and Serbia in the second half of the 20th century.” *Българско музикознание* XLII (1): 95–104.
- Marjanović, Nataša. 2021a. „Zaostavština Lazara Lere u Muzikološkom institutu SANU – građa za istoriju srpskog crkvenog pojanja, muzičke kulture i prosvete.” *Темшварски зборник* 13: 21–49. / Марјановић, Наташа. 2021. „Заоставштина Лазара Лере у Музиколошком институту САНУ – грађа за историју српског црквеног појања, музичке културе и просвете.” *Темшварски зборник* 13: 21–49.
- Marjanović, Nataša. 2021b. „Archival Recordings of the Serbian Church Chant in the Phonoarchive of the Institute of Musicology SASA.” In *Sound Heritage in Ethnomusicology: Approaches and Perspectives*. International Scientific Conference to Celebrate the World Day for Audiovisual Heritage, Institute of Musicology SASA, 27 October 2021. Book of Abstracts, 17. Belgrade: Institute of Musicology.

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ
ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

- Marjanović, Nataša. 2022. „Recordings of Twentieth Century Serbian Church Chant – Material Evidence of Intangible Cultural Heritage.” *Journal of the International Society for Orthodox Church Music* 6 (1): 91–106.
- Marjanović, Nataša. 2024. „Doprinos izdavačke kuće Edison Bell Penkala promociji crkvene muzike: 'Rasadnik srpskog pravoslavnog crkvenog pojanja'.” U *Rana domaća diskografska industrija: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton*, ur. Naila Ceribašić, Dora Dunatov i Jelka Vukobratović. Zagreb: Institut za etnologiju, u štampi.
- Marjanović, Nataša i Marija Brujić. 2018. „Srpsko narodno crkveno pojanje kao nematerijalno kulturno nasleđe – preliminarni pogled iz interdisciplinarnе perspektive.” *Etnoantropološki problemi* 13 (4): 927–949. / Марјановић, Наташа и Марија Брујић. 2018. „Српско народно црквено појање као нематеријално културно наслеђе – прелиминарни поглед из интердисциплинарне перспективе.” *Етноантрополошки проблеми* 13 (4): 927–949.
- Milanović, Biljana. 2018. „Doprinos Petra Konjovića konstituisanju i počecima rada Muzikološkog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti.” *Muzikologija* 25: 15–48. / Милановић, Биљана. 2018. „Допринос Петра Коњовића конституисању и почецима рада Музиколошког института Српске академије наука и уметности.” *Музиколоџија* 25: 15–48.
- Milin, Melita. 2006. „Old Serbian Church Music in the Works of Contemporary Composers.” *Music and Society in Eastern Europe* 1: 93–99.
- Milin, Melita. 2015. „Orthodox Sacred Music as an Undesirable Segment of Tradition in Communist Yugoslavia.” In *Musikgeschichte zwischen Ost und West: von der 'musica sacra' bis zur Kunstreligion. Festschrift für Helmut Loos zum 65. Geburtstag*, edited by Stefan Keym, and Stephan Wünsche, 225–234. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Milin, Melita. 2023. „Byzantium as a Metaphor for Identity in Serbian Music.” *Contemporary Music Review*. DOI: 10.1080/07494467.2022.2151155
- Pavićević, Aleksandra. 2020. „Pseudomorfoze srpske tradicije: početak milenijuma i poslednji dani.” U *Prisustvo tradicionalne muzike u Srbiji danas: u izmenjenom radnom i prazničnom svakodnevlju*, ur. Jelena Jovanović i Dragan Žunić, 43–53. Niš: Ogranak SANU u Nišu. / Павићевић, Александра. 2020. „Псеудоморфозе српске традиције: почетак миленијума и последњи дани.” У *Присуство традиционалне музике у Србији данас: у измењеном радном и њразничном свакодневљу*, ур. Јелена Јовановић и Драган Жунић, 43–53. Ниш: Огранак САНУ у Нишу.
- Peno, Vesna. 2004. „Tipikom nepropisane pričasne pesme u novijoj tradiciji srpskog crkvenog pojanja.” *Muzikologija* 4: 121–152. / Пено, Весна. 2004. „Типиком непрописане причасне песме у новијој традицији српског црквеног појања.” *Музиколоџија* 4: 121–152.
- Peno, Vesna. 2006. „О предмету 'Црквено појање са правилом' у српским богословским школама.” U *Istorija i misterija muzike*, u čast Roksande Pejović (Muzikološke studije – Monografije, sv. 2/2006), ur. Ivana Perković Radak, Dragana Stojanović-Novičić i Danka Lajić [Mihajlović], 199–211. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti. / Пено, Весна. 2006. „О предмету 'Црквено појање са правилом' у српским богословским школама.” У *Историја и мистерија музике*, у част Роксанде Пејовић (Музиколошке студије – Монографије, св. 2/2006), ур. Ивана Перковић Радак, Драгана Стојановић-Новичић и Данка Лајић [Михајловић], 199–211. Београд: Факултет музичке уметности.
- Peno, Vesna. 2015. „Predanje i/ili tradicija u novijoj bogoslužbenoj muzici Srpske crkve.” *Glasnik Etnografskog instituta* 63 (2): 433–450. / Пено, Весна. 2015. „Предање и/или

- традиција у новијој богослужбеној музици Српске цркве.” *Гласник Ејиноџрафској инстїиџиуџа* 63 (2): 433–450.
- Peno, Vesna. 2016. *Pravoslavno pojanje na Balkanu na primeru grčke i srpske tradicije: između Istoka i Zapada, eklisiologije i ideologije*. Beograd: Muzikološki institut SANU. / Пено, Весна. 2016. *Православно џојање на Балкану на џримеру грчке и српске џрадиције: између Истока и Запада, еклисиологије и идеологије*. Београд: Музиколошки институт САНУ.
- Peno, Vesna. 2023a. „О роћесима профилисања византолошке музикологије у Србији: домети и странпутце.” *Zbornik radova Vizantološkog instituta* LX (I): 633–666. / Пено, Весна. 2023a. „О почецима профилисања византолошке музикологије у Србији: домети и странпутице.” *Зборник радова Визанџолошкој инстїиџиуџа* LX (I): 633–666.
- Peno, Vesna. 2023b. „Omladini (ne)dostupna sfera umetnosti: Јugoslovensko-nemačka horska nedelja.” U *Umetnost za pionire, mlade radnike i brigadire. O aktivnostima Muzičke omladine Jugoslavije (1954–1991)*, ur. Ivana Vesić, 277–295. Beograd i Ljubljana: Muzikološki institut SANU i University of Ljubljana Press.
- Petrović, Danica. 2000. „Tradicionalno srpsko narodno crkveno pojanje u XX veku. Put negovanja, zamiranja, stradanja i obnavljanja.” *Crkva 2000. Kalendar Srpske pravoslavne patrijaršije za prestupnu 2000. godinu*, 104–111. Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve. / Петровић, Даница. 2000. „Традиционално српско народно црквено појање у XX веку. Пут неговања, замирања, страдања и обнављања.” *Црква 2000. Календар Српске православне џаџријаршије за џресџиуџу 2000. џодину*, 104–111. Београд: Свети архџерејски синод Српске православне цркве.
- Petrović, Danica. 2009. „The Orthodox Chant Traditions of the Balkans at the Bydgoszcz Conferences 1966–1991–2003.” *Musica Antiqua Europae Orientalis* XIV: 43–54.
- Petrović, Danica. 2010a. „Institute of Musicology, Serbian Academy of Sciences and Arts (1948–2010).” *Musicology* 10: 35–58. / Петровић, Даница. 2010a. „Музиколошки институт Српске академије наука и уметности (1948–2010).” *Музикологија* 10: 11–34.
- Petrović, Danica. 2010b. „Bibliografija.” *Muzikologija* 10: 277–295. / Петровић, Даница. 2010b. „Библиографија.” *Музикологија* 10: 277–295.
- Petrović, Danica. 2024. *Tradicionalno srpsko narodno crkveno pojanje i njegova karlovačka varijanta: nasleđe, metamorfoze, prakse*. Novi Sad: Matica srpska, rukopis. / Петровић, Даница. 2024. *Традиционално српско народно црквено џојање и њејова карловачка варијантиа: наслеђе, меџаморфозе, џпраксе*. Нови Сад: Матица српска, рукопис.
- Popov, Dejan. 2022. „Snimci crkvenog pojanja u Arhivu pravoslavne srpske eparhije temišvarске.” *Temišvarski zbornik* 14: 203–223. / Попов, Дејан. 2022. „Снимци црквеног појања у Архиву православне српске епархије темишварске.” *Темшварски зборник* 14: 203–223.
- Prelić, Mladena. 2008. *(N)i ovdе (n)i tamo: etnički identitet Srba u Мађарској на крају XX века*. Beograd: Etnografski institut SANU. / Прелић, Младена. 2008. *(Н)и овде (н)и тамо: еџнички иденџиџетет Срба у Мађарској на крају XX века*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Putilov, Boris Nikolaevič. 2003. *Folklore and folk culture – In memoriam*. Sankt Peterburg: Russian Academy of Science and Museum of anthropology and ethnography Peter the Great. / Путилов, Борис Николаевич. 2003. *Фолклор и народная куљџура – In memoriam*. Санкт-Петербург: Российская Академия наук, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого.
- Rakočević, Selena. 2002. *Vokalna tradicija Srba u Donjem Banatu*. Beograd: Zavod za

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ
ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

- udžbenike i nastavna sredstva i Skupština opštine Pančevo. / Ракочевић, Селена. 2002. *Вокална традиција Срба у Доњем Банату*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства и Скупштина општине Панчево.
- Ristović, Nenad. 2013. „Episkop Sava Vuković i srpsko crkveno pojanje.” *Zbornik Matice srpske za scenske umetnosti i muziku* 48: 215–230. / Ристовић, Ненад. 2013. „Епископ Сава Вуковић и српско црквено појање.” *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 48: 215–230.
- Stanković, Katarina. 2012. *Dirigent Vojislav Ilić: život i stvaralaštvo*. Niš: Niški kulturni centar. / Станковић, Катарина. 2012. *Диригент Војислав Илић: животи и стваралаштво*. Ниш: Нишки културни центар.
- Stefanović, Dimitrije. 1968. „Lazar Lera (1885–1966): prilog istoriji muzičke kulture kod Srba.” *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 50: 163–165. / Стефановић, Димитрије. 1968. „Лазар Лера (1885–1966): прилог историји музичке културе код Срба.” *Зборник Матице српске за друштвене науке* 50: 163–165.
- Stefanović, Dimitrije. 1970. „Moleban Bogorodici i njegova dalmatinska muzička varijanta.” U *Dalmatinski episkop Simeon Končarević i njegovo doba. Spomenica o 200-godišnjici (1769–1969)*, ur. Milisav D Protić, 79–94. Beograd: Srpska pravoslavna eparhija dalmatinska. / Стефановић, Димитрије. 1970. „Молебан Богородици и његова далматинска музичка варијанта.” У *Далмајински епископ Симеон Кончаревић и његово доба. Споменница о 200-годишњици (1769–1969)*, ур. Милисав Д. Протић, 79–94. Београд, Српска православна епархија далматинска.
- Stefanović, Dimitrije. 1992. „The Phenomenon of Oral Tradition in Transmission of Orthodox Liturgical Chant.” In *Cantus Planus*, International Musicological Society Study Group, edited by László Dobszay, 303–310. Budapest: Hungarian Academy of Sciences and Institute for Musicology. (= Stefanović, Dimitrije. 1992. „Феномен усмене традиције у преношењу православног литургијског појања.” *Zbornik Matice za srpske za scenske umetnosti i muziku* 10–11: 13–16. / Стефановић, Димитрије. 1992. „Феномен усмене традиције у преношењу православног литургијског појања.” *Зборник Матице за српске за сценске уметности и музику* 10–11: 13–16.)
- Stefanović, Dimitrije. 2010. „Bibliografija.” *Muzikologija* 10: 226–240. / Стефановић, Димитрије. 2010. „Библиографија.” *Музикологија* 10: 226–240.
- Stanović, Vojislav i Dimitrije E. Stefanović, ur. 2012. *Saborno groblje u Sentandreji: prošlost i natpisi*. Priredili Nataša Vulović, Marija Đinđić, Vladan Jovanović, Danijela Radonjić, Dimitrije E. Stefanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti (Odeljenje društvenih nauka), Muzej Srpske pravoslavne eparhije budimske, Institut za srpski jezik SANU i JP „Službeni glasnik”. / Становић, Војислав и Димитрије Е. Стефановић, ур. 2012. *Саборно гробље у Сентандреји: прошлости и натписи*. Приредили Наташа Вуловић, Марија Ђинђић, Владан Јовановић, Данијела Радоњић и Димитрије Е. Стефановић. Београд: Српска академија наука и уметности (Одељење друштвених наука), Музеј Српске православне епархије будимске, Институт за српски језик САНУ и ЈП „Службени гласник”.
- Shils, Edvard. 1981. *Tradition*. Chicago: Chicago University Press.
- Terzin, Lazar. 1987. „Narodni običaji pravoslavnih Srba u Mađarskoj.” *Sentandrejski zbornik* 1, ur. Dejan Medaković, 347–386. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Sentandrejski odbor. / Терзин, Лазар. 1987. „Народни обичаји православних Срба у Мађарској.” *Сентандрејски зборник* 1, ур. Дејан Медаковић, 347–386. Београд: Српска академија наука и уметности, Сентандрејски одбор.
- Ceribašić, Naila. 2009. „Izazovi tradicije. Tradicijska glazba i hrvatska etnomuzikologija.” U

Glazba prijelaza: Svečani zbornik za Evu Sedak / Music of Transition: Essays in Honour of Eva Sedak, ur. Nikša Gligo, Dalibor Davidović i Nada Bezić, 69–78. Zagreb: ArTresor naklada, Hrvatska radiotelevizija i Hrvatski radio.

- Ceribašić, Naila. 2013. „Novi val promicanja nacionalne baštine: UNESCO-ova Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine i njezina implementacija.” U *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, ur. Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić, 295–311. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Ceribašić, Naila. 2021. „Music as Recording, Music in Culture, and the Study of Early Recording Industry in Ethnomusicology: A Take on Edison Bell Penkala.” *IRASM* 52 (2): 323–354.
- Cottrell, Stephen. 2010. „The rise and rise of phonomusicology.” In *Recorded Music: Performance, Culture and Technology*, edited by Amanda Bayley, 15–36. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Jerome F. 1991. „Liturgical Reconstruction as Reflected in Recordings.” *Historical Performance. Journal of Early Music America* 4: 29–37.
- Weber, Jerome. 2012. „Recent recordings of plainchant.” *Plainsong and Medieval Music* 21 (1): 73–81.
- Weber, Jerome F. 2015. „A Century of Chant Recordings.” In *Calculamus et Cantemus. Towards a Reconstruction of Mozarabic Chant*, edited by Geert Maessen, 119–136. Amsterdam: Gregoriana.

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

- Fonoarhiv Muzikološkog instituta SANU (Fonoarhiv MI SANU), Beograd, Srbija. / Фоноархив Музиколошког института САНУ (Фоноархив МИ САНУ), Београд, Србија.
„Katalog magnetofonskih traka.” / „Каталог магнетофонских трака.”
Lična arhiva Dimitrija Stefanovića (u obradi). / Лична архива Димитрија Стефановића (у обради).
- Arhiv Muzikološkog instituta SANU (Arhiv MI SANU), Beograd, Srbija. / Архив Музиколошког института САНУ (Архив МИ САНУ), Београд, Србија.
Zbirka: Arhiva Muzikološkog instituta SAN/SANU (Arhiva MI SAN/SANU), registri 4, 14, 43, 89, 90, 134. / Збирка: Архива Музиколошког института САН/САНУ (Архива МИ САН/САНУ), регистри 4, 14, 43, 89, 90, 134.
Zaostavština akademika Dimitrija Stefanovića (u obradi). / Заоставштина академика Димитрија Стефановића (у обради).

ОБЈАВЉЕНА ЗВУЧНА ГРАЂА

- Nikoljsko pojanje*. 1974. Jugoslavija: „Jugoton.” / *Никољско ђојање*. 1974. Југославија: „Југотон.”
- Nikoljski Uskrs*. 1976. Jugoslavija: „Jugoton.” / *Никољски Ускрс*. 1976. Југославија: „Југотон.”
- Spasi Gospodi ljudi Tvoja – Srpsko crkveno pojanje – iz manastirskih pevnica, druga polovina 20. veka*, компакт-disk, uredila Nataša Marjanović. Beograd: Muzikološki institut SANU, 2023. / *Спаси Господи људи Твоја – Српско црквено ђојање – из манастирских ђевница, друга половина 20. века*, компакт диск, уредила Наташа Марјановић.

НАТАША МАРЈАНОВИЋ

АРХИВСКИ ЗВУЧНИ СНИМЦИ СРПСКОГ ЦРКВЕНОГ ПОЈАЊА У МУЗИКОЛОШКОМ
ИНСТИТУТУ САНУ: ЗВУЦИ ЖИВЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО ИЗВОРИ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

Београд: Музиколошки институт САНУ, 2023. (= APPMES. 2024. Sound Archive – „Serbian Church Singing in the Phonoarchive of the Institute of Musicology SASA.” Applied Musicology and Ethnomusicology in Serbia: Making a Difference in Contemporary Society – APPMES. Institute of Musicology SASA. Accessed 17 May 2024. <https://appmes.rs/index.php/archive/sound-archive/>)

NATAŠA MARJANOVIĆ

ARCHIVAL SOUND RECORDINGS OF THE SERBIAN CHURCH CHANT
IN THE INSTITUTE OF MUSICOLOGY SASA: SOUNDS OF LIVE TRADITION AS
SOURCES FOR RESEARCH

(SUMMARY)

The study presents the rich collection of sound recordings of church music at the Phonoarchive of the Institute of Musicology SASA. The recordings of the traditional Serbian church chant, made by dr Dimitrije Stefanović and dr Danica Petrović during their field research in the period from the end of the 1960s to the mid-1980s are of unique importance. That was the period after the WWII, unfavorable for both cultivation and study of church traditions. Several hundreds of hours of audio recordings from church services and direct encounters with chanters in churches and monasteries throughout the SFR Yugoslavia, as well as Hungary, remain material evidence of the vitality of the Serbian church chant during those times. The recordings were made with a magnetophon and a more modern cassette-tape recorder. They have been digitised as part of the project to digitise the Institute's early sound archive, but the entire sound material has remained unknown to the general public to this day.

Many recordings were made directly during the services (vespers and matins, festal vigil services, liturgies, memorial services, and the blessings of the *Slava* bread). The second type of the recordings includes groups of individual hymns, sung by exceptional chanters selected among the monks and nuns in various monasteries. The rich contents of the collection, as an authentic testimony, a cut-out of a bygone era, open new lines of sight for the study of the period in which the recordings were made, as well as for the understanding of the dynamics of the development of the traditional Serbian church chant, preserved to this day in the practice of the Serbian Church across different regions. Various metadata about the recorded sound material figure as historical sources for further research in the fields of cultural history, anthropology, ethnology and ethnomusicology.